

(əvvəli ötən sayımızda)

Herzfeld Baktiyari adının qədim kassi dilində Baqsa və ya Baqus-ai şəklində ifadə olunduğunu yazır. İstər Baq tayfa birliyinin, istərsə də Baqsa adı kassilərin Buqaş tanrılarının adı ilə əlaqədar ola bilər. Bu tayfalar öz adlarını Baqaş/Buqaş kassi tanrısının adından götürmüşlər. Türkiyədəki Baktriya ölkəsinin adı da kassilərlə onların Bakaş tanrısı bə Bak tayfası ilə əlaqədardır.

Alman assuroloqu A.Virt Ön Asiyanın bir çox turanlı xalqları, o cümlədən Kassilər haqqında qiymətli məlumatlar vermişdir. Onun yazdığına görə, Samilər böyük qüvvə ilə Turanlılara qarşı yeni birmüharibəyə başladığında Babil çarı Naramsin onlara qarşı mübarizə aparmaq üçün Elamla, Lullubi və Kassi ilə ittifaq bağlamağa məcbur oldu. Kas və ya Kusi hökmdarı Elamın hökmdarı ilə eyni damğa daşıyırdı. Virth kassilərin etnik kimliyi haqqında suala onların Orta Asiyalı olduqlarına inandığını və onların ilkin yaşadıkları yurdun Qafqaz ola biləcəyi və adlarının Kasak və ya kaş adı ilə eyni olduğu fikrini irəli sürürdü. Kaş Tibetin qədim adı olmuşdur. Kaşqar və Kaşmir adı da bununla əlaqədardır. Yue-çilərin digər bir adı kaş olmuşdur. Kassilər sonradan Kuz=Susa və ya xusilərə öz adlarını vermişlər, Xusistan-Susiana. Elamın şərqində yaşayan bu dağlı xalq kussilər adlanırlar. (Wirth A. 1905, Səh. 18)

Virtin yazdığına görə Kassilər atı özləri ilə Ön Asiyaya və Misirə gətirmişlər. Kassilərin qohumları Xattilər Homerin yazdığı kimi qatırın ilk sahibləri və onu yetişdirənlər olmuşlar. Eddada deyildiyinə görə etrusk Turşalar germanlara at bəsləməyi öyrətmişlər.

Atın İkiçayarasına şərqdən turanlılar tərəfindən gətirildiyinin ən mühüm dəlili müharibə zamanı döyüş vasitəsi kimi və təsərrüfatda qoşqu vasitəsi kimi istifadə olunan at Assur mixi yazı mətnlərində "Şərqdən gələn heyvan" ifadəsi ilə ifadə olunmasıdır. (Tiele. C.P. 1886, Səh. 52)

Yaxın Şərqdə olduğu kimi digər ərazilərdə də atın meydana çıxmasından öncə təsərrüfatda onaqr (ayqır)adlanan vəhşi eşşəklər istifadə olunurdu. Ön Asiyada böyük əraziləri işğal edən Kassilər çox yerə öz adlarını vermişdilər. Onlar Susun aşağısında yerləşən Anzanı da ələ keçirmişdilər. Anzan bir müddət samiləşsə də sonradan öz elam və kassi dillərini bərpa etdilər. Mənbələr İran Əhəməni şahlarının özəl danışiq dillərinin xuzi dili olduğunu yazırlar. (Wirth, Geschichte Asiens, Səh.

tayfalara mənsub olduqları mümkün görünür. (Hugo Winckler. Geschichte Babylonies und Assyriens. 1892, Səh. 78)

Fransız assuroloqu Lenorman kassi dilini Turan dilinin əsas qollarından biri hesab etdiyi Midiya-Sus dili ilə qohum dil olduğunu yazır. (Lenormant F., 1895, Səh. 364)

Şrader kassiləri qeyrisami mənşəyə malik olduqlarını sumer dili ilə qohumluğu versiyasını irəli sürür. Kassilərin, yəni gerçək adları

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

21)

Virthin yazdığına görə e. q. IV minillikdən etibarən Turan irqinə mənsub Kas tayfası Avropaya və Afrikaya doğru köç etmişlər. Bu ilk turanlı axını idi. M.ö. II minillikdə isə Ön Asiyaya və Misirə doğru ikinci axın Qoqlar və Huklar (Huk-

21) sos) olmuşlar. Turanlıların bu ikinci köçləri iskitlərin e. q. VII əsrdə İfasına və Qoqun Fələstindəki uğursuzluğuna qədər davam etmişdir. Turanlıların üçüncü axını Avropalı lərzəyə salan hun axınları olmuşdur. (Wirth A. 1905, Səh. 231)

Qüdrətli kassi xalqının öz hakimiyyətləri altına aldığı ərazi daha uzaq məsafələrə yayılaraq Bəhreyn adasını da əhatə etmişdir. Aşkar edilmiş mixi mətnlər və arxeoloji dəlillər e. q. XIV əsrdə kassilərin kraları II Bumabriş və II Kuriqalzu dövründə qədim mətnlərdə Dilmun adlanan Bəhreyni öz hakimiyyətləri altına aldıklarını və orda bir kassi qubernatorunun hakimiyyət sürdüyünü sübut edir. (Potts D. T. 2006. Səh. 115)

Huqo Vinkler kassilər haqqında yazır ki, Babil işğal edən kassilər Midiyanın və Babilin sərhəddindəki Zağross dağlarında yaşayan qəddar kissi tayfalarıdır, onlar Sus ətrafında da yaşayırdılar. Kassilərin etnik baxımdan hansı xalqlar ailəsinə daxil olduqları və dillərinin mənşəyi hələ tam məlum olmasa da, lakin onların Midiya və Elam xalqları ilə eyni

məkdir, (qədim türk dillərində vəhşi öküz Qutur adlanır. Badar sözü türklərin Batur sözü ilə səsleşməkdir.

Kassi dilində Buqaş – tanrı deməkdir. Bu adın mənası Buğa olub, Türklərdə Buğa, Ruslarda Boq, farslarda Baqa, almanlara Bock şəklində keçmişdir.

Kassilərdə Alban, Akmul, Tişpak, şəxs adı var idi.

Kassi dilində Buri-aş və ya Buri-yaş ölkənin başçısı, rəhbəri deməkdir.

Kassi dilində Ez – getmək, gəzmək deməkdir.

Kassi dilində hakimiyyət titulu olan Kadaşman sözü inanan, etiqad edən deməkdir. Kadaşman Turqu Turqu tanrısına etiqad edən deməkdir.

dəki Nahuia sözündən yarandıqı heç bir şübhə yeri qoymur.

Kassi dilində Naşbu sözü də xalq, məxluq, canlı anlamı daşıyır.

Mixi yazı mətnlərində Kassi dilində Turia adı qeyd olunmuşdur.

Ubri – sözü kassi dilində rəhbər, ağa, başçı deməkdir.

Uzi – kassi dilində himayə etmək, qorumaq deməkdir.

Yaş – kassi dilində ölkə deməkdir, hurri dilində bu sözə kimi ifadə olunur və mənası torpaq, dünya, yer anlamındadır. Kassi dilində Tsah/Sahtanrı deməkdir. (Arnoud Fournet. 1978 Səh. 3-17)

Buri-aş – kassi tufan tanrısı, bu söz türklərin Boran sözü ilə ekvivalent təşkil edir. Buri-aş Sumerin tufan tanrısı öküz timsalında olan İşkurun ekvivalenti idi.

Kassi tanrıları:

Harbe – kassi tanrısı Sumerin AN və babilin Enlil tanrısının ekvivalentləri idi.

Şukamun – yeraltı dünyanın tanrısı, Sumerin Nerqal tanrısının ekvivalentidir.

Kas və kus olan qədim Ön Asiya etnosunun dillərini araşdıran fransız mənşəli Amerikalı araşdırıcı Arnaud Fournet yüzlərlə kassi, hurri, xatti və urartu sözlərini müqayisəli şəkildə araşdıraraq onların eyni kökə malik olduqlarını müəyyən etmişdir.

Xattilərin Nuzi xalqının adı mixi şirifləri ilə əsl Nuzaha şəklində yazılırdı. Nuzilər hurri, Xett və Urartu mənşəyinə, yəni ümumi mənşəyə malik idilər. Fournet Hurri və kassi dillərinin də çox yaxın əlaqəyə malik olduqlarını müqayisəli şəkildə linqvistik dəlillərlə müəyyən edərək çoxlu örnəklər verir. Kassi dilində Ab "başçı" deməkdir, hurri dilində Abi "başçı, öndər" deməkdir.

Kassi və hurri dilinin hər ikisində Aq rəhbərlik etmək deməkdir. Bu sözdən kassilərin hakimiyyət sülaləsi Aqum yaranmışdır ki, mənası Ağam, rəhbərim deməkdir. Aq-ri-ia-aş söz birləşməsinin kassi və hurri dillərində mənası "ölkəni yönəldir" və ya "o yönəldir", yəni rəhbərlik edir şəklindədir.

Kassi dilində Atta ata deməkdir, Atta-nu – onlar atadır.

Kassi dilində Badaröküz de-

Kassilərdə Qandaşhakimiyyət titullarından biridir mənası qadı – kral, hökmdar deməkdir. Kassilərin Kadaşman və Qandaş adlarının türk dilində mənası "qohum, doğma" deməkdir. Mahmud Kaşğari Kanqdaş Kadaş sözünü türk dilində ata bir qardaş kimi izah edir. (DTS, 1969, Səh. 401)

Kassilərdə Kazak sözü vardır ki, bu söz hurriyədə Kaşali şəklində ifadə olunur və hər iki dilde mənası "təmiz və əsl" anlamı daşıyırlar.

Kassi dilində Quzartanrı adıdır, bu adla Quzar Buqaş, Quzar ilu kimi tanrı adları yaranmışdır.

Kassi dilində Nazi sözü müdafiə etmək, qorumaq mənasındadır. Nazi Buri-aş, Nazi Buqaş sözləri Buri-aşın himayə etdiyi, Buqaşın himayə etdiyi, qoruduğu anlamı daşıyırlar. Hurri dilində bu söz Naqi və Nah Şəklində ifadə olunurlar və eynilə qorumaq, müdafiə etmək anlamı daşıyırlar.

Kassi dilində Nahuia sözünün mənası idarə edən, yəni hakimin, idarəçinin oturduğu yer və ya müdafiə yeri, istehkam, inzibati mərkəz anlamları daşıyır. Dilimizdəki rayon, inzibati ərazi mənasındaki "nahiyə" sözü kassi dilin-

Suri-aş – günəş tanrısı, Sumerin Utu və ya Şamaş tanrısının ekvivalenti idi.

Buqaş, Turqu, Maruttaş və Sipak kassi tanrıları idilər. (Jeremy Black and Antony Green. 1982, Səh. 110-112)

Türqəş xaqanlığının banisi Baqa Tarkan (699-766-cı illər) titulu daşıyırdı. Baqa Tarkan özünü on okların xaqanı adlandırdı, çünki Türqəşlər özlərini on oklar adlandırdılar. Kas türklərinin Buqaş tanrı adı türklərdə Baqa/Buqa şəklində eponimə və hakimiyyət titulu çevrilmişdir.

Alman assuroloqu Deliş kassi dilindən bir çox sözlərin izahını vermişdir:

Ulam – oğul (türk dialektlərində oğul sözünün ulan/uglan variantı mövcuddur); Baş-hu – tanrı; Bur – ağa; Ka-ra – köməkçi, yardımçı, xidmətçi (qədim türk dilində qara eynilə qara camaat, kütlə, təbəə anlamı daşıyır); Kuk-la – xidmətçi; Qiq-İ – göy, səma; Tur-ux – külək, tufan; Xala – tanrıça; İaaş – ölkə; İan-zu – kral; (Delitzsch F. Die Sprache der Kosser. Leipzig 1884, səh. 40)

(ardı gələn sayımızda)